

ERASMUS : EEN BETWIST HUMANIST *

Fred Neerhoff

Elektrotechnisch ingenieur en toegepast wiskundige

Den Haag, 15 januari 2010

Traditioneel geldt Erasmus als prominent humanist. Echter, dit essay laat zien dat de katholieke Erasmus weliswaar tolerantie en humaniteit betrachtte jegens gelijkgestemden, maar dat die tolerantie uit angst voor ondermijning van zijn christelijke wereldbeeld juist in het tegendeel verkeerde zodra het andersdenkenden betrof. Bovendien is het precies vanwege zijn zelf verworven positie als het christelijke geweten van Europa, dat Erasmus als een voorloper van het 16de eeuwse Europese anti-semitisme kan worden beschouwd. Ook zal blijken dat gevestigde belangen de anti-joodse gezindheid van hun humanistische icoon Erasmus vaak met succes proberen te verdoezelen. Tot slot wordt bepleit om Erasmus niet langer als humanist te erkennen, maar hem in plaats daarvan als een uitgesproken christelijke representant van de Renaissance te beschouwen.

1 Erasmus als gelovige

Door zijn brede bekendheid als humanist wordt gemakkelijk vergeten dat de van oorsprong Nederlandse Desiderius Erasmus (ca.1469-1536) toch in de eerste plaats een *vroom christen* was, wiens gehele leven in het teken stond van de zogenaamde geopenbaarde *waarheid* van het Nieuwe Testament. Voor Erasmus was niets zo belangrijk als Christus. Alle kennis kon en moest tot hem herleid worden [1, 2].

En ofschoon Erasmus als nakomeling van de Moderne Devotie [1, 2] een hevige weerzin had tegen de katholieke poespas, is hij zich tot zijn dood blijven inspannen om de middeleeuwse katholieke kerk te behoeden voor uiteenvallen. Anders dan de Duitser Maarten Luther (1483-1546), met wie hij het in veel opzichten eens was, heeft hij er nooit mee gebroken. Zijn befaamde spitschrift *Lof der Zotheid* was dan ook geenszins bedoeld om het instituut kerk te ondermijnen, maar was veeleer een aanklacht tegen corrupte prelaten en theologen wier decadente levensstijl naar de smaak van Erasmus niet godvruchtig genoeg was [3].

2 Erasmus en de Christus-mythe

Voor Erasmus gold het christendom niet alleen als een *superieure* religie, maar ook als de enig ware *filosofie* waar in navolging van de klassieke filosofische scholen daadwerkelijk naar geleefd diende te worden. Maar zoals de Grieken lang vóór Erasmus de *logos* (rede) boven de *mythe* (fabel) hadden verheven, zo had het christendom die logos weer gedegradeerd tot een mythe: de *Christus-mythe* [4]. Centraal daarin staat Jezus van Nazareth als de *godmens* Christus [5]. En ofschoon dit irrationele mensbeeld veraf staat van een mens van vlees en bloed [6], geldt die Christus binnen de "christelijke

*Dit essay verscheen eerder in iets gewijzigde vorm in *De Vrijdenker*, Jaargang 40, Nr. 10, 2009.

filosofie” van Erasmus (zijn befaamde *philosophia Christi*) niettemin als opperste spiritueel leraar en filosoof tegelijk [2, 7].

In [4] wordt de levenshouding van de diep gelovige Erasmus getypeerd als: ”Het is belangrijker het goede te willen dan de waarheid te kennen”. Een formulering die evident strijdig is met het verlichtingsideaal [8], want stelt de rede in dienst van het geloof.

3 Erasmus als humanist

Humanisten ontkennen het primaat van synagoge, kerk of moskee. Zij stellen de mens in plaats van god centraal [9]. Volgens deze opvatting kan de ultieme katholieke Erasmus strikt genomen onmogelijk als humanist worden beschouwd.

Echter, in de tijd van Erasmus had de term *humanist* een geheel andere betekenis. Toen was een *humanista* een (christelijk) geleerde met een specifieke kennis van de *humanae-literae*. Dwz. een specialist in het interpreteren en vertalen van teksten uit de Grieks-Romeinse cultuur ¹ Een cultuur, waarin het menselijk bestaan nog niet werd beheerst door de joods-christelijke god van daarna.

Oorzaak van genoemde *Renaissance* (wedergeboorte) van de klassieke oudheid was de geleidelijke verdwijning van de feodaliteit en de opkomst van een nieuwe, stedelijke elite. Voor deze meer werelds georiënteerde intellectuele voorhoede had de obscure, laat-middeleeuwse christelijke scholastiek niets meer te bieden. Als gevolg kwam er een vertaalslag op gang waarbij de overgeleverde klassieke Atheense filosofische teksten samen met de Alexandrijnse natuur- en wiskunde kennis vanuit het Grieks, en deels ook via tussenstappen vanuit het Arabisch, naar het Latijn werden omgezet [10]. Tegelijkertijd werd het klassieke, literaire Latijn van Cicero herontdekt en tot leven gebracht. (NB. In de eeuwen nadat de christenen de macht over de ”heidene” hadden verworven, moest de cultuur van de overwonnenen het zwaar ontgelden. Ook hun bibliotheken ontkwamen niet aan plundering en brandstichting. Daarbij hadden de christen-overwinnaars het met name gemunt op manuscripten van materialistische filosofen. De ”overgeleverde” teksten die in de tijd van de Renaissance door hun christen-nazaten weer aan de vergetelheid werden onttrokken, waren derhalve door eigen toedoen voor het overgrote deel afkomstig van idealistische filosofen [11].)

In dit culturele klimaat van ”terug naar de bronnen” (*ad fontes*) heeft Erasmus *wereldfaam* verworven als filoloog (taalkundige), christelijk ethicus en pedagoog. Daarbij werden Grieks-Romeinse denkers als Plato, Epicurus en Seneca weliswaar hoog geschat maar vergeleken met Christus onder-tussen toch als *tweederangs* filosofen beschouwd. Sterker nog, erkende inzichten van de klassieken werden door Erasmus en zijn geloofsgenoten gerationaliseerd als de (anti-causale!) voorafschaduw-ing van de aanstaande komst van Christus op aarde [4, 7, 12].

¹De term *humanista* is aan het eind van de vijftiende eeuw in Italië gemunt door de christelijke elite als contrair met ”theoloog”. Inmiddels heeft de betekenis een semantische u-bocht gemaakt, getuige het feit dat Paus Pius II (1458-1464) in zijn tijd algemeen werd erkend als een getalenteerd *humanista*. Een betere illustratie van de drastisch veranderde betekenis van een *humanist* kan nauwelijks gegeven worden [1, 9].

4 Erasmus als Europa's christelijke geweten

Met zijn tomeloze werkkraft produceerde Erasmus een tot dan toe ongeëvenaarde stroom van publicaties over taalkunde, levensstijl, spreekvaardigheid, samenspraken en gezaghebbende teksten die heersers en burgers moesten opvoeden tot voorbeeldige christenen.

Verder onderhield Erasmus als begiftigd schrijver een uitgebreid netwerk van correspondenten [13] dat hem, gecombineerd met zijn opmerkelijke reislust (Erasmus had geen vaste woon- of verblijfplaats) en niet in het minst dankzij de opkomst van de boekdrukkunst, tot het *christelijke geweten van Europa* maakte [1]. In die hoedanigheid was hij een veelgevraagd gast, leraar en adviseur van koningen en keizers, pausen, kardinalen, bisschoppen en universiteiten. Kortom, van het gehele bestuurlijke en intellectuele *christelijke establishment* van het Europa van zijn tijd.

Een establishment, dat met zijn afschrikwekkende traditie van kerkelijke rechtbanken (*inquisitie*) ter bestrijding van *afwijkende* meningen (*ketterij*) zijn macht consolideerde [1, 14], en waarvan de *status-quo* perfect werd gediend door het pedagogische project van Erasmus met zijn niet aflatende nadruk op de christelijke moraal en fatsoen.

5 Erasmus versus Machiavelli en Copernicus

Genoemd christelijk establishment was beduidend minder enthousiast over het idee van een *seculiere staat* (in plaats van een door god geschapen entiteit) dat voor het eerst door de Italiaan Machiavelli (1469-1526) werd opgeworpen [15]. Net als Erasmus was zijn leeftijdgenoot Machiavelli adviseur van politieke machthebbers, maar zijn briljante analyse van *feitelijke* machtsuitoefening werd niet gedragen door het vrome ideaalbeeld van destijds. Erasmus schijnt zelfs geheel onbekend te zijn gebleven met het baanbrekende werk van zijn collega adviseur Machiavelli [16].

Die heersende, verheven middeleeuwse *mind-set* zorgde trouwens ook voor een welhaast blinde vlek voor de mogelijke *impact* van wiskundige natuurkennis. Dit wordt treffend geïllustreerd door het wiskundige werk van de vijf jaar jongere Poolse astronoom Copernicus (1473-1543). Hij kreeg het revolutionaire idee om het toen gangbare geocentrische wereldbeeld te vervangen door de eenvoudiger en realistischere *heliocentrische* oplossing. Maar het duurde tot 1600 voordat niet meer dan ca. tien(!) personen zich ten gunste van zijn idee hadden uitgesproken [10].

6 Erasmus als bijbelvertaler

Onder het motto *ad fontes* en geïnspireerd door de eerdere bijbel exegeses van de Italiaan Lorenzo Valla (1406-1459) was Erasmus vooral gefocust op originele *christelijke* teksten.

Al ruim duizend jaar gold het als Vulgaat (gewoon) bekend staande Nieuwe Testament als de standaard bijbel. Auteur van deze door de kerk geautoriseerde (volks) Latijnse vertaling was de Dalmatiër Hiëronymus (347-420). Die had zich daartoe in opdracht van paus Damasus uitvoerig verdiept in Hebreeuws, Armeens en Grieks bronmateriaal.

Erasmus vergeleek de gestandariseerde tekst van Hiëronymus met Oudgriekse, handgeschreven christelijke bronteksten en stuitte op belangrijke onvolkomenheden. En ofschoon een ongeautoriseerde revisie van de als onfeilbaar beschouwde Vulgaat vanzelfsprekend niet zonder risico's was,

publiceerde Erasmus in 1516 desalniettemin - naast een parallelle vertaling in (literair) Latijn - op eigen gezag zijn Griekse versie van het Nieuwe Testament (de *texus receptus*). Samen met een corpus aangehechte toelichtingen was daarmee de hervormingsgezinde politieke en theologische positie van Erasmus binnen het christelijke Europa van zijn tijd, voorgoed gevestigd.

7 Erasmus en de Reformatie

Erasmus vond in de bijbel met de beste wil van de wereld onvoldoende legitimiteit voor de breed gepraktizeerde katholieke Maria-cultus en heiligen-vereringen, noch voor het katholieke dogma van de heilige drie-eenheid. Ofschoon deze bevindingen voor de katholieke orthodoxie op zichzelf al voldoende waren om Erasmus tot *ketter* te bestempelen, vonden zijn afwijkende opvattingen brede steun bij een groeiende schare gelovige dissidenten die een kerkhervorming van binnenuit voorstonden (waaronder de toekomstige protestant Luther).

Schrijnende misstanden zoals de handel in *aflaten* werden door hen ervaren als een grove ondermijning van de kerkelijke moraal (met aflaten konden zondestraffen worden ontlopen). Als reactie op de funeste aflatenhandel tekende Luther in 1517 publiekelijk protest aan (markeringspunt voor het *protestantisme*). Een protest dat in 1520 uiteindelijk culmineerde in zijn definitieve breuk met de Roomse (Latijnse) kerk. Hiermee was de kerkelijke *Reformatie* (hervorming) een feit.

Om zijn afgesplitste, gereformeerde kerk te voorzien van een solide theologisch fundament liet Luther zich regelrecht inspireren door de toen zojuist verschenen *texus receptus* van Erasmus. Al in 1522 publiceerde hij een Duitse editie van het Nieuwe Testament.

Zijn inspirator Erasmus weigerde echter te breken met de katholieke kerk. Daarbij liet Erasmus uitdrukkelijk meewegen dat een openlijk schisma de politieke tegenstellingen tussen de Europese heersers verder zou aanscherpen met een vergrote waarschijnlijkheid van *godsdiensoorlogen* als gevolg.

8 Erasmus versus Luther

Gedurende het reformatieproces ontwikkelde zich gaandeweg een diepe theologische *controverse* tussen Erasmus en Luther. Anders dan Erasmus, die naast de bijbel toch ook belang hechte aan de katholieke traditie, was de bijbel voor Luther de enige, unieke gezagsinstantie.

Voor Luther was de bijbelse *zondeva*l dan ook een overtuigend argument voor de inherente verdorvenheid van de mens. Verder geloofde Luther in tegenstelling tot Erasmus in de goddelijke *predestinatie* (voorbeschikking). Volgens deze defaitistische opvatting is de mens volkomen weerloos inzake god's oordeel. Alleen een volledige overgave aan god kon de mens verlossen van zijn zonden. En die overgave kon uitsluitend en alleen verkregen worden door een absoluut geloof in Christus. Met dit *pessimistische* mensbeeld sloot Luther naadloos aan bij de eerdere opvattingen van de befaamde christelijke theoloog Augustinus (354-430).

Erasmus daarentegen geloofde juist wel dat de mens god's oordeel ten gunste kon beïnvloeden (middels het verrichten van "goede werken"). Daarmee claimde Erasmus een veel *optimistischer* visie op de mens dan Luther. Erasmus beleefde zijn christelijke geloof dan ook merkbaar blijmoediger dan zijn steile opponent [7, 12, 16].

Niet geheel onverwacht toonde Erasmus zich in zijn theologische discussies met Luther een *ras-opportunist*² die zijn medestanders (waaronder de Zwitserse hervormer Zwingli) zonder pardon liet vallen zodra dat hem uitkwam. Met zijn karakteristieke schrijfstijl van sceptische spot bleek hij zeer behendig in het ontwijken van heldere keuzes en trok zich steevast terug zodra puntje bij paaltje kwam. Bij zo'n gedraai kon het niet uitblijven dat beide zijden van de reformistische scheiding Erasmus gingen beschuldigen van lafheid. Luther noemde hem ooit een gladde aal. Maar uiteindelijk volgde er toch nog een harde inhoudelijke confrontatie met Luther toen Erasmus in 1524 zijn standpunten mbt. het leerstuk van de menselijke *vrije wil*³ uiteen zette. (NB. In 1534 zou de Frans-Zwitserse theoloog Calvijn (1509-1564), na eerst nog sympathie voor Erasmus te hebben gehad, zich definitief aansluiten bij Luther's protestantse Reformatie⁴.)

Ondertussen werden zowel Erasmus als Luther uiteraard voortdurend scherp in de gaten gehouden door de repressieve kerkelijke rechtbanken. Beiden konden evenwel steeds aan de *inquisitie* ontsnappen. Luther genoot daartoe de onvoorwaardelijke bescherming van de (katholieke) keurvorst van Saksen, terwijl Erasmus zich heel sluw toch nog van pauselijke bescherming wist te verzekeren. Menig volgeling van beide dissidente christelijke gelovigen lukte het echter niet om de inquisitie te ontlopen [1, 18].

9 Erasmus' maatschappijvisie

Erasmus was de eerste door Europa rondtrekkende geleerde die van zijn geschriften en adviezen kon leven. (NB. Erasmus cultiveerde weliswaar zorgvuldig zijn pose als voorbeeldig christen, maar ondertussen had hij geen enkel probleem met gecorrumpeerde giften van weldoeners [1].) Soms wordt Erasmus wel geportraiteerd als de eerste Europeaan.

Ofschoon Erasmus zich daar nooit consistent over heeft uitgelaten [1], zou het toch goed kunnen dat hij zijn ideale Europa zag als een federatie van christelijke kloostergemeenschappen.

Om de focus scherp op Christus gericht te houden, zou *bijbelstudie* in zijn ideale samenleving voorop moeten staan. Daarnaast zou de studie van de klassieken actief bevorderd worden. (Vrouwen zouden zich moeten beperken tot het leren lezen van de bijbel.) Studie van Hebreeuwse teksten zou daarentegen taboe zijn. (NB. De veel geprezen *tolerantie* van Erasmus beperkte zich in werkelijkheid tot de individuele studievrijheid van christelijke en klassieke teksten. Bovendien, bang als Erasmus was voor een mogelijke terugval tot een modern soort *ongeloof*, zou de studie van klassieke teksten zonder de onmisbaar geachte bijbelstudie, besmet verklaard worden.) Filosofie zou worden verward met theologie, en voor wiskundige natuurkennis zou nauwelijks oog zijn.

Het monogame huwelijk tussen man en vrouw zou worden aangeprezen als de beste levensvorm en worden aangewezen als enige plaats waar sexualiteit was toegestaan. Het celibaat zou ontraden

²Erasmus zat natuurlijk klem tussen enerzijds de bijbel en anderzijds de almachtige kerk.

³In de moderne biologie is de mythe van de menselijke "vrije" wil als onderscheidend kenmerk van de overige diersoorten zo langzamerhand wel doorgeprikt. Er wordt dan onderkend dat alle materie, dood of levend, mens of dier, uit precies dezelfde atomaire bestanddelen bestaat en onderhevig is aan ook precies dezelfde natuurwetten. Alle *levende* organismen kunnen dan begrepen worden als (gedetermineerde, dus *onvrije*) *zelforganiserende* (niet-lineaire dynamische) systemen [18]. Spinoza realiseerde zich dit al veel eerder [19]. Trouwens, volgens dezelfde argumentatie volgt dat vrije gedachten strikt genomen eveneens illusionair zijn.

⁴Naar het schijnt heeft Calvijn de klassiek-Romeinse filosoof Seneca voor zijn geloofsdoctrine geannexeerd [20].

worden, ook voor priesters. (NB. Erasmus zelf bleef ongehuwd. Hij was extreem anti-lichamelijk en tegen elke vorm van uiterlijk vertoon. Voor zover bekend heeft de vergeestelijkte Erasmus zich nooit expliciet over homosexualiteit uitgelaten.)

Aan de top van de hiërarchie van de lokale kloostergemeenschappen stond een *vorst* (in de betekenis van een patriarch) die zich te midden van een goed opgeleide en geprivilegeerde klasse van priesters en christelijke geleerden zou bevinden. Zij zouden voor de rest van de bevolking een egalistische en corporatistische maatschappijvorm voorstaan. (Opmerkelijk genoeg negeerde de classicus Erasmus het belang van het oorspronkelijke Griekse idee *democratie* volledig.) De preutse elite zou een hoffelijke omgang weten te combineren met literaire exercities en hoogstaande conversaties, bij voorkeur in het gepolijste Latijn van Cicero. En ofschoon de hoogste vorm van geluk beleefd zou worden in een verheven spiritueel contact met Christus, zou een goede maaltijd en een goed glas wijn zeker ook gewaardeerd worden [12].

Binnen de grenzen van de kloostergemeenschappen zou de alom bejubelde christelijke vrede heersen zodat staande legers volstrekt overbodig zouden zijn. Alleen de externe grenzen van de federatie dienden helaas beschermd te worden. (NB. In Erasmus' tijd vormden de Turken als "half-christelijke" *moslims* zowel een religieuze als een militaire dreiging. Bij zijn overwegingen of er nu wel of juist niet oorlog tegen de Turken gevoerd moest worden, was Erasmus zeer terughoudend met een beroep op geweld. Alleen in het uiterste geval van zelfbehoud zou dat gerechtvaardigd zijn [21]. Daar staat tegenover dat Erasmus soms ook het gebruik van geweld actief aanpreef. Zo verweet hij het de bisschop van Keulen dat deze naliet niet alle leden van een losgeslagen huurlingenbende te laten doden [22]. Het *pacifisme* dat Erasmus altijd zo vurig bepleitte, beperkte zich in werkelijkheid tot geletterde mede-christenen.)

Ongelovigen zouden eenvoudigweg niet bestaan of ze zouden te dom zijn geweest om er rekening mee te hoeven houden. (Erasmus koesterde een *dédain* voor ongeletterden en vond degenen die ingewijd waren in de bijbel meteen ook betere mensen.) De halsstarrige *joden* zouden zich toch maar beter tot Christus moeten bekeren.

Ondanks de diepe kloof tussen de sociaal-politieke realiteit en de wereldvreemde, narcistische idealen van zijn christelijke geloof, bleef Erasmus zijn leven lang vervuld van het besef de waarheid in pacht te hebben [1, 2].

Opvallend is nog dat Erasmus zich voor zover bekend nooit verzet heeft tegen het extreme geweld dat op voordracht van de kerkelijke inquisitie door de civiele autoriteiten jegens kettters werd ingezet.

Dit is des te opmerkelijker als bedacht wordt dat de Europese bevolking in Erasmus' tijd, naast een wisselende joodse populatie, lang niet zo homogeen christelijk was als vaak wordt aangenomen. Dat wordt bijvoorbeeld geïllustreerd door de veroordeling van Herman van Rijswijck. Deze *vrijdenker* durfde de bijbel een kinderachtige schriftuur te noemen, god een verzinsel, en Jezus een verleider van de armen van geest. In 1512 moest hij daar in Den Haag op de *brandstapel* voor boeten [23].

Zelfs Erasmus' vriend Thomas More werd, omdat hij als Rooms-katholiek weigerde de suprematie van de koning (Hendrik VIII) over de Engelse (Anglicaanse) kerk te accepteren, tegen het eind van Erasmus' leven in 1535 *onthoofd* [1, 3]. (NB. More werkte van 1509 tot 1514 nauw samen met Erasmus, die zijn *Lof der Zotheid* aan hem opdroeg. In zijn utopische roman *Utopia* uit 1516 beschreef More een soortgelijke kloostergemeenschap als hierboven geschetst [24].)

10 Erasmus en de joden

De christelijke *claim* dat de *godmens* Christus de beloofde messias van het joodse oude testament (Tenach) zou zijn, wordt zoals bekend niet zelf door de joden erkend. Dit, gevoegd bij de overlevering dat de joden Christus (zelf een jood) hebben uitgeleverd aan zijn Romeinse executeurs, levert voldoende voeding aan de al eeuwen durende *animositeit* tussen het christendom en het judaïsme (joodse godsdienst).

Omstreeks de tijd van de Europese Reformatie - juist toen Erasmus op het hoogtepunt was van zijn roem - ging zoals we zagen, het christelijke bastion barsten vertonen. Ook de relatie tussen christenen en Europese joden werd navenant op scherp gezet.

Naar algemeen oordeel is het Westerse christendom van voor 1500 één van de meest intolerante godsdiensten in de wereldgeschiedenis. En als man van zijn tijd had Erasmus zoals de meeste geleerde christenen ten tijde van de Renaissance sowieso al een grondige hekel aan het jodendom. En, bang als hij was dat de broze eenheid van het laat-middeleeuwse christendom ondermijnd zou worden, verzette Erasmus zich fel tegen elke joodse inmenging.

Zijn prominente positie als Europa's *christelijke geweten* verplichtte Erasmus redelijkerwijs tot een evenredige verantwoordelijkheid ter zake. Maar in plaats van de gespannen relatie tussen christenen en joden te matigen, gooide Erasmus olie op het vuur. Getuige het volgende, samenvattende citaat: "Desiderius Erasmus gaf met zijn *opvallende jodenhaat* het *voorbeeld* aan allen die zich in Europa tot de *intellectuele voorhoede* rekenden" [1]. En inderdaad, talrijk zijn de bewaard gebleven anti-joodse uitlatingen door de prominente katholieke Erasmus.

Ter illustratie eerst zijn uitspraak: "Ik zie de joden als een volk vervuld van de langdradigste verzinsels die alles met een soort mist toedekken: Talmoud, kabbala, tetragrammaton, poorten van licht - niets dan woorden. Ik zag Christus liever vermengd met Scotus dan met die rommel van hen" [1]. (Erasmus beschouwde de vroeg-middeleeuwse christelijke theoloog Scotus als een obscurantist.) Dan: als een van de redenen waarom hij herhaalde uitnodigingen naar Spanje afsloeg, voerde hij aan dat "het er krioelde van joden" [1]. (Alsof hij geen groter gevaar te duchten had van de Spaanse inquisitie [17].) En, over de door Erasmus gewantrouwde, tot het christendom bekeerde Duitse jood Pfefferkorn: "Als je hem opensnijdt, springen er zeshonderd joden uit" [1]. En alsof dat nog niet genoeg is: "Als jodenhaat de echte christen legitimeert, dan zijn wij allen voortreffelijke christenen" [25].

Verder was Erasmus het met Luther eens toen die de joodse Thora (wet van Mozes) wilde vervangen door het christelijke evangelie. Trouwens, na de waterscheiding tussen Erasmus en Luther in 1520, dacht Luther aanvankelijk dat hij de joden iets nieuws te bieden had, en hoopte hen alsnog te bekeren tot zijn gereformeerde christelijke geloof. Maar toen hij tot zijn bittere teleurstelling merkte dat zijn aanbod werd afgewezen, sloeg zijn eerdere toenaderingsgezindheid om in blinde haat. Getuige zijn beruchte boek uit 1543 *Van de Joden en hun leugens* [26], dat leest als een blauwdruk voor de *Kristallnacht* van de nazi's in 1938 [1, 27].

Tenslotte nog een citaat uit een andere bron dat Erasmus' positie mbt. het Europese jodendom samenvat: "Maar de *absolute exponent* van het christelijk-humanistische *anti-semitisme* was Erasmus zelf. Erasmus kan zelfs worden beschouwd als een *voorloper* van zowel Luther als het pausdom in het formuleren van het nieuwe, meer *ideologisch* getinte antisemitisme van de 16de eeuw" [27].

11 Een cover-up

Op de website van het *Erasmus Center for Early Modern Studies* [28] staat een uitvoerige beschrijving van Erasmus. Het geschetste beeld lijkt overwegend genuanceerd, maar onder "pacifisme" lezen we: "Er zijn anti-joodse uitspraken van Erasmus bekend, maar deze zijn *altijd* gericht tegen concrete personen aan wie hij een grondige hekel had. Van systematische en politiek-ideologische jodenhaat - wat we dan anachronistisch ook wel antisemitisme zouden kunnen noemen - is bij Erasmus *absoluut geen sprake*" [22].

En inderdaad, de rabiate en gesystematiseerde jodenhaat van Luther wordt door Erasmus weliswaar niet geëvenaard, maar dat laat onverlet dat dit citaat niet alleen flagrant weersproken wordt door de aangehaalde anti-joodse uitlatingen van de vorige paragraaf, maar bovenal geheel voorbij gaat aan Erasmus' prominente *anti-joodse voorbeeld functie*.

Sterker nog, elke verwijzing naar oppositionele meningen (bijv. van de internationaal gerenomeerde historici MacCullon [1] en Israël [27]) ontbreekt geheel. Dit nu, het niet vermelden van rivaliserende opvattingen, schendt het principe van *onpartijdigheid* en geldt als een wetenschappelijk halsmisdrijf [29].

Over het motief kan men speculeren, maar er zal òf verregaande incompetentie òf een welbewuste keuze aan ten grondslag liggen. Ikzelf houd het op een *cover-up*. Het *Erasmus Centre* kan immers moeilijk onbenul ter zake worden verweten, want is een internationaal wetenschappelijk "Center of Excellence", en beheert een van de omvangrijkste Erasmuscollecties ter wereld.

Genoemde vooringenomenheid wordt nog met lengte overtroffen door de stichting *Huis van Erasmus*. Deze activistische instelling stelt een hedendaagse invulling van het gedachtegoed van Erasmus als doelstelling te hebben [30]. Maar in plaats van dit doel te dienen, heeft het er alle schijn van dat men daar de reputatie van Erasmus misbruikt om die voor het eigen karretje van hun "vredepropaganda" te spannen. (NB. Voor dit operationele doel wist het *Huis van Erasmus* oa. de katholieke ex-premiers Van Agt en Lubbers te mobiliseren.)

Dit verwijt treft met name hun onderwijsproject "Erasmus voor de klas" voor kinderen van ca. 12 jaar [30]. Binnen dit (nog lopende) project moeten kinderen ideeën van Erasmus in de maatschappelijke actualiteit leren plaatsen. Daarbij wordt *welbewust* een eenzijdig pacifistisch en tolerant beeld van hun held Erasmus gepromoot. (Naar eigen zeggen is dit project in tientallen basisscholen gebruikt.)

Echter, gedurende een projectproef gingen de kinderen (kennelijk onvoorzien en buiten het aangeboden lesmateriaal om) op eigen initiatief op het internet speuren, en stuitten toen al ras op het (door de projectleiding zorgvuldig verzwegen) beeld van Erasmus als een intolerant joden-hater [31]. Nogal wiesde dat de kinderen teleurgesteld waren!

Maar in plaats van de verontwaardiging van de kinderen als een duidelijke *wake-up call* op te vatten, en te concluderen dat het project faliekant mislukt was, besloot de projectleiding de *cover-up* juist te verdedigen en zette een frontale aanval in op de boze buitenwereld (het internet, en verder menigeen die het had gewaagd er een andere mening dan de projectleiding op na te houden.)

Het zou logischer en eenvoudiger zijn geweest om als projectleiding niet eerst een *man met twee gezichten* te creëren (het één met een "positief" en het ander met een "negatief" beeld), maar direct het ware gezicht van Erasmus te tonen, nl. dat van een *vroom katholiek* [31].

Kennelijk drukt er een zwaar taboe op Erasmus' ontgeneziglijk anti-joodse gezindheid. Zo omarmt

het *Humanistisch Verbond* Erasmus wel als humanistisch icoon [32] maar doet geen werkelijk kritisch, onafhankelijk onderzoek naar Erasmus' positie binnen de Europese geschiedenis. Met dergelijke ideologisch slappe knieën kan het ook haast niet anders dat men daar de oren laat hangen naar het *Huis van Erasmus* [33].

Verder geven de Erasmus biografieën [7] en [16] al evenmin openheid van zaken. Zelfs [34] laat het volledig afweten, net als Huisinga's nog recent bewerkte heruitgave van zijn Erasmus biografie [35].

Tenslotte wordt nogal eens geprobeerd Erasmus' anti-joodse *voorbeeldrol* valselijk te relativëren door er op te wijzen dat zulks indertijd bon-ton was. En om hun argument kracht bij te zetten wordt er dan een bekende Nederlander met de haren bijgesleept van wie de anti-joodse gezindheid een publiek geheim is.

Neem bijvoorbeeld de net als Erasmus ook al in zijn eigen tijd wereldberoemde Nederlandse fysicus Christiaan Huygens (1629-1695). Van hem is bekend dat hij zich ook wel eens laatdunkend over joden heeft uitgelaten. Maar in tegenstelling tot Erasmus was theologie niet Huygens' *core-business*. De vergelijking tussen Erasmus en Huygens gaat daarom volledig mank. Pas in de denkbeeldige situatie dat Huygens als directeur van de Franse *Académie des Sciences* bij voortduring geprobeerd zou hebben de wiskunde in diskrediet te brengen, zou de vergelijking wèl geloofwaardig zijn geweest.

Samenvattend ligt er een schone taak in het verschiet voor het *Erasmus Center* om de door henzelf expliciet onderschreven *voorlichtingstaak* (nota bene gefinancierd uit publieke middelen!) serieus te nemen en actief een correctie in de *communis opinio* te bevorderen.

12 Slotconclusies

Erasmus was op de eerste plaats een overtuigd christen en op de tweede plaats een filoloog en moraaltheoloog die zijn naam vestigde als scherpzinnig en gedreven criticus van de laat-middeleeuwse katholieke orthodoxie. Zijn bijdrage aan de filosofie is evenwel *nihil*.

Als representant van de Renaissance had Erasmus de obscure middeleeuwse scholasiëk losgelaten en greep hij terug naar de Grieks-Romeinse humanistische voorlopers van weleer. Maar juist omdat hij zijn geloof in de Christus-mythe altijd prominent boven alles stelde, kan Erasmus beslist *geen* humanist in de huidige betekenis worden genoemd [9].

De benaming humanistisch-christen zou nog te verdedigen zijn (want meer christen dan humanist), maar het in algemeen gebruik geraakte predikaat christen-humanist (meer humanist dan christen) of zelfs bijbels-humanist is flagrant in strijd met de feiten, en doet Erasmus ook geen recht.

Juist *seculiere* belanghebbenden zouden ruitelijk hun misrekening moeten erkennen en Erasmus niet langer als een humanistisch icoon moeten blijven omarmen. Zijn uitgesproken anti-joodse gezindheid kan hierbij een extra stimulans zijn.

Vaak wordt van Erasmus gezegd dat hij het christendom wilde verzoenen met de klassieken. Maar ook deze stelling lijkt onverdedigbaar. Erasmus was er immers ten duidelijkste op uit de klassieken te *annexeren* met als doel die in te passen in de christelijke traditie.

Gedurende zijn hele leven gaf Erasmus gevolg aan drie grote angsten: de angst voor *ongeloof*, de angst voor het *jodendom* (dat hij als grootste bedreiging voor het christendom beschouwde) en

tenslotte zijn angst voor *kerkscheuring* [1, 2].

Uiteindelijk is het Erasmus niet gelukt om de kerkeenheid te bewaren en de katholieke theologie te hervormen. Na afsplitsing van de gereformeerde kerk kwam er binnen de Rooms-katholieke kerk een restauratieve beweging op gang die met strikte, repressieve maatregelen diep zou ingrijpen in het dagelijkse leven. De *Contrareformatie* had zijn intrede gedaan. Op het *Concilie van Trente* (1545-1563) kwam de hervormings agenda van Erasmus zelfs niet eens meer ter sprake. En in 1559 werd zijn gehele oeuvre postuum op de pauselijke index geplaatst [16]. Hiermee was de rol van Erasmus als kerkhervormer voorgoed uitgespeeld.

Het was de Fransman Michael de Montaigne (1533-1592) - evenals Erasmus een exponent van de Renaissance - die na de middeleeuwse dogmatiek als één van de eersten perspectief zou bieden op een nieuw, *profaan* wereldbeeld. En ofschoon een christen-humanist, kan deze denker met rede als één van de meest invloedrijke grondleggers van het *moderne humanisme* worden beschouwd [4, 12, 36].

Alles bijeengenomen, zou het vele malen logischer zijn om Erasmus niet langer als humanist te blijven erkennen, maar juist als een uitgesproken *christelijke* representant van de Renaissance te gaan zien. Zo'n herwaardering heeft tevens het educatieve voordeel dat men met zijn neus wordt gedrukt op het grote belang van de Renaissance en de Reformatie voor het hedendaagse Europa en Amerika.

Referenties

- [1] MacCulloch, Diarmaid, "*Reformatie, het Europese Huis gedeeld 1490-1700*", Uitg. Het Spectrum en Standaard Uitg., 2005 (2003).
- [2] Israël, Jonathan, I., "*De Republiek, 1477-1806*", Uitg. Van Wijnen, 1996 (1995).
- [3] Erasmus, Desiderius, "*Lof de Zotheid*", Uitg. Sun, Nijmegen, 2000 (ca.1511).
- [4] Hadot, Pierre, "*Filosofie als een manier van leven*", Uitg. Ambo, 2003 (1995).
- [5] Ratzinger, Joseph, Benedictus XVI, "*Jezus van Nazareth*", Deel1, Uitg. Lanno, 2007.
- [6] Verhoeven, Paul, "*Jezus van Nazareth*", Uitg. Meulenhoff, 2008.
- [7] Augustijn, C., "*Erasmus*", Uitg. Het Wereldvenster, 1967.
- [8] Israël, Jonathan, I., "*Radicale Verlichting*", Uitg. Van Wijnen, 2005 (2001).
- [9] "*The Amsterdam Declaration*", International European Humanist Union (IHEU), 2002.
Zie www.humanistischverbond.nl.
- [10] Cohen, Floris, "*De herschepping van de wereld, het ontstaan van de moderne natuurwetenschap verklaard*", Uitg. Bert Bakker, 2007.
- [11] Onfray, Michel, "*Antieke wijsgeren*", Uitg. Mets & Schilt, 2007 (2006).
- [12] Onfray, Michel, "*Christelijke hedonisten*", Uitg. Mets & Schilt, 2007 (2006).
- [13] Zie www.correspondentie-erasmus.nl.
- [14] Gui, Bernard, "*Handboek voor de inquisiteur*", Uitg. Voltaire, 2006 (ca.1300).
- [15] Machiavelli, "*De Heerser*", Uitg. Athenaeum, 2007 (ca.1532).
- [16] Halkin, Léon, "*De Biografie van Erasmus*", Uitg. Tirion, 1991 (1987).
- [17] Longhurst, John, E., "*Erasmus and the Spanish Inquisition: The Case of Juan de Valdés*", The University of New Mexico Press, 1950.

- [18] Solé, Richard and Brian Goodwin, "*Signs of Live. How complexity pervades biology*", Publ. Basic Books, 2000.
- [19] Spinoza, "*Ethica*", Uitg. Wereldbibliotheek, 1979 (1677).
- [20] NRC Handelsblad, "Calvijn haalde zijn benepen zuinigheid niet uit de Bijbel", 10/07/2009. Zie <http://archieff.nrc.nl>.
- [21] Erasmus, Desiderius, "*De Turkenkrijg*", Uitg. Ad. Donker, 2005 (ca.1530).
- [22] "Kanttekeningen bij Erasmus' pacifisme". Zie www.erasmus.org.
- [23] Meinsma, K.O., "*Spinoza en zijn kring*", Uitg. Martinus Nijhoff, 1896.
- [24] More, Thomas, "*Utopia*", Uitg. Athenaeum, 2008 (ca.1516).
- [25] NRC Handelsblad, "De heilige Erasmus", 27/08/1995. Zie <http://archieff.nrc.nl>.
- [26] Süß, René, "*Luthers theologische testament*", Uitg. VU University Press, 2006.
- [27] Israël, Jonathan, I., "*De Joden in Europa, 1550-1750*", Uitg. Van Wijnen, 2003 (1985).
- [28] Een gezamenlijk initiatief van de Erasmus Universiteit Rotterdam en de Bibliotheek Rotterdam. Zie www.erasmus.org.
- [29] Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten (VSNU), "*De Nederlandse Gedragscode Wetenschapsbeoefening. Principes van goed wetenschappelijk onderwijs en onderzoek*", 2004.
- [30] Zie www.huisvanerasmus.nl.
- [31] Molenaar, Leo, "Wat is het beeld van Erasmus", Reboot # 6, 25/03/2009. Zie www.basvanvlijmen.com/reboot.
- [32] "De Humanistische Canon". Zie www.humanistischecanon.nl
- [33] Humanistisch Verbond, "De erfenis van Erasmus onder humanisten". Zie www.humanistischverbond.nl/nieuws/archief/2008
- [34] Constandse, A. L., "*Geschiedenis van het Humanisme in Nederland*", Uitg. Kruseman, 1980 (1978).
- [35] Huizinga, Johan, "*Erasmus*", Uitg. Ad. Donker, 2001 (1924).
- [36] De Montaigne, Michael, "*De Essays*", Uitg. Athenaeum, 2004 (ca.1585)